

Alle vil hjem, men vil de tilbake?

Espen Håland

psykologspesialist, medlem ved Institutt for psykoterapi

Psykoanalytisk tenkning i møte med Tove Janssons *Sent i november*.

I 2020 var det 75 år siden Tove Jansson (1914–2001) ga ut den første boka om Mummitrollet. Har bøkene om Mummitrollet fremdeles aktualitet? For forfatteren Tove Jansson var Mummitrolluniverset en flukt fra vinterkrigens grusomheter og inn i barndommens trygghet (Karjalainen, 2014). Hun både skrev og malte sitt eget liv inn i Mummitrollets verden. *Sent i november* kom ut i 1970, samme år som Janssons mor døde. Morens død ligger mellom linjene og gir boka et preg av lengtende melankoli, etter noe som en gang var, men som aldri mer skal gjenoppstå.

I alt skrev Jansson 13 bøker om Mummitrollet, den første kom ut i 1945, den siste i 1981. I de første bøkene beskrives et trygt og barnlig fantasiunivers, mens senere bøker også har tematikk som retter seg mot voksne. Det er som om de senere bøkene er skrevet til barnet i den voksne og den voksne i barnet. Forfatteren lot det forbli åpent om hennes siste bøker om Mummidalen var ment for barn eller voksne (Westin, 2007). Senere bøker tar inn mer alvorlige temaer som tap, angst og forgjengelighet. Jeg vil ta utgangspunkt i Janssons siste store bok om Mummitrollet, *Sent i november* (1970/2008). Boka er tett på livet, herunder det eksistensielle, det ubevisste og det melankolske. Mange følelser trer fram, slik som lengsel, sorg, uro, angst, raseri og forgjengelighet.

Handlingen

BOK *Sent i november* **FORFATTER** Tove Jansson **FORLAG** Cappelen Damm **ÅR** 2020 [1970] **SIDER** 146

Den ytre handlingen i *Sent i november* er tilsynelatende enkel: Vi følger Tofte, Hemulen, Snusmumrikken, Fillifjonka – og senere Onkellsulliken og Mymlen – på deres vei tilbake til Mummidalen. Samtidig er det, allerede fra begynnelsen, noe annet som foregår på et dypere plan. Tofte klarer ikke lenger drømme fram Mummimamma, Snusmumrikken finner ikke de siste tonene til sin sang, Hemulen kjenner en vag uro, Filifjonka opplever en eksistensiell rystelse, mens den gamle Onkellsulliken bestemmer seg for å besøke Mummidalen for å få avstand til en stadig økende glemsel og fremmedfølelse i eget liv. Mymlen skiller seg ut fra de andre ved at hun framstår som uberørt, nærmest avkoblet, og lukket inne i seg selv. Samtidig betrakter hun de andre med en kjølig distanse.

Alle vil de til Mummihuset, som representer et «hjem», et trygt tilfluktssted når livet blir vanskelig. Det er samtidig en appell til leseren her, det være seg barnet eller den voksne, om å våge å kjenne seg igjen i det å være sårbar og da søke seg til noe trygt og «hjemlig».

Da de kommer fram, finner de Mummihuset tomt og forlatt, og boka gir aldri noe klart svar på om Mummifamilien kommer tilbake eller ikke. Det tomme Mummihuset vekker mørke og skjøre følelser som må håndteres, og de reisende må også forholde seg til hverandres annerledeshet og uro. Fortellingen er lagt til høsten, noe som forsterker opplevelsen av underliggende temaer knyttet til savn, forgjengelighet og død. Felles for alle karakterene er at de har en lengsel mot Mummidalen og det dalen representerer. I lengselens vesen ligger det et intenst savn etter noe som en ikke helt vet hva er. Det handler om å ta innover seg at noe mangler, at noe er ufullstendig i eget liv. Det å kunne dvele ved lengselen gir en inngang til dypere spørsmål om oss selv og den verden vi lever i. Vi får en mulighet til å komme i kontakt med livets skjørhet. Lengselen maner til undring og til å søke mot det som ikke har klare svar. I *Sent i november* er lengselen mangefasettert, den har både ubevisste, relasjonelle og eksistensielle lag.

Det ubevisste

Ifølge psykoanalytisk tenkning vil det å forstå lengselen innebære langsomhet og dveling. Det er fordi lengselen har dype ubevisste røtter. Gullestad og Killingmo (2005) viser til at «det ubevisste har status som en egen `provins` i psyken som samler i seg de mest primitive og arkaiske sidene ved menneskets sjelsliv» (s. 28). Her finner vi kimen til en grunnleggende lengsel som kan føres tilbake til de tidligste relasjonelle erfaringer mellom mor og barn. Den kommer til den bevisste overflaten stykkevis og delt. Noen ganger har vi tak i denne følelsen, andre ganger glipper den. Det er det dynamiske i vårt sjelsliv som gjør seg gjeldende. En psykisk barriere mellom det ubevisste og det førbevisste medvirker til dette. Det er spenninger som presser det ubevisste mot bevisstheten, mens det er krefter som virker motsatt og lar innholdet forbli ubevisst. I dette kraftfeltet finner vi kilden til vårt indre psykiske liv (Gullestad & Killingmo, 2005).

Det er i drømmene at lengselen får innhold, form og et språk, og det er i drømmene at lengselen kan bearbeides

Sent i november har blitt til i et slikt kraftfelt mellom det ubevisste og det bevisste, mellom drøm og virkelighet.

Freuds store oppdagelse var det ubevisste, som han særlig knyttet til drømmer. For karakteren Tofte, som på mange måter ligner forfatteren (Karjalainen, 2014), står drømmen sentralt. I *Sent i*

november blir drømmen en arena der lengselen kan utspille seg. Vi merker oss at når Tofte ikke lenger er i stand til å drømme, stopper noe opp for ham. Før dette hadde Tofte manet fram samme drøm hver kveld før han la seg. Drømmen handlet om den lykkelige Mummidalen og at Mummimamma stod der for å ta imot ham. Etter hvert klarer ikke Tofte å drømme, det er noe som forstyrrer idyllen:

«Plutselig strøk en grå tåke over landskapet, det ble visket ut, han så bare mørket bak sine lukkede øyne og hørte det lange høstregnet over presenningen. Homsen prøvde å komme tilbake, men han fikk det ikke til» (s. 15).

Det kan se ut som at drømmen, både den bevisste og den ubevisste, har en viktig funksjon for lengselen. Det er i drømmene at lengselen får innhold, form og et språk, og det er i drømmene at lengselen kan bearbeides. Når drømmen stopper opp, tørker lengselen inn, og for Toftes del blir det urovekkende. Han må tilbake til sin lengsels opprinnelse, nemlig Mummidalen, og nærmere bestemt Mummimamma.

Det relasjonelle

Det er liten tvil om at Mummimamma er inspirert av Tove Janssons egen mor (Westin, 2007). Jansson hadde et symbiotisk forhold til sin mor (Karjalainen, 2014). Det fortelles at hun og moren en gang snødde inne en hel uke. Hun skrev en novelle om dette som hun kalte Snøen (Jansson, 1968/2012):

“Datteren fylles av ro og lykke, hun ser for seg at ingen kommer verken inn eller ut, og blir så glad at hun roper til moren «jeg elsker deg, jeg elsker deg», ler og kaster puter på moren og vil ikke at huset skal graves fram av snøen ... følelsen av absolutt trygghet – isolering – så man følte at ingen kan komme ut lenger, og ingen kan komme inn. Vi har gått i hi her mamma og jeg – vi er som bjørner med granbar i magen, og verden er blitt slengt vekk, den er død, den finnes ikke lenger” (i Karjalainen, 2014, s. 23).

Dette kan tjene som et godt bilde på et symbiotisk forhold, der det bare er plass til to og ingen forstyrende tredjepart (far, bror etc.).

Symbiose i psykoanalysen viser til spedbarnets sammensmeltning med mor den første tiden etter fødselen. Det er en sterk sammenbindende kraft som må løses skånsomt opp for at ikke videre psykologisk utvikling skal stoppe opp (Winnicott, 1971). James Grotstein (2009) hevder at det alltid er et tilstedeværende og alltid-i-utvikling-spedbarn i vårt ubevisste. Det er rimelig å se dette i sammenheng med symbiosen. Grotstein mener den ubevisste representasjonen av spedbarnet fanger inn det mest sårbare og sensitive i oss selv.

Symbiosen krever kontinuerlig bearbeidelse livet ut, i vårt ubevisste. Den er preget av tvetydighet, i begynnelsen helt nødvendig for psykisk overlevelse, senere en potensiell begrensning for psykisk utfoldelse og etablering av nye relasjoner (Bleger, 2009). Rester av symbiosen lever i det ubevisste som en kraftfull lengsel som ofte, hvis ikke alltid, vekkes til live i senere kjærighetsforhold eller mangel på sådan. Dette vil særlig gjelde hvis ikke symbiosen er blitt omdannet til en mer moden relasjon. Mangler i den tidligere mor-barn-relasjonen kan også i verste fall generere patologi.

Lengselen etter en mamma er i Janssons roman særlig gestaltet av Tofte. Hver kveld maner han fram den samme drømmen om Mummimammaen for så å falle trygt i søvn. På et psykisk plan aner vi at Tofte er symbiotisk knyttet til Mummimamma. Vi følger Toftes håndtering av Mummimammas fravær. Dette vekker sinne hos gutten, han føler seg sviktet og forlatt. Han begynner å lese en bok som omhandler rare skapninger med mørke krefter. Tofte projiserer sitt sinne inn i bokas rare skapninger, og han opplever, i sin fantasi og omnipotens, å kunne styre både lyn og torden som han straffer Mummimamma med. Toftes sinne har dype forgreininger til det ubevisste, og det forvirrer ham. Det

er både rettet mot den ubevisste symbiotiske mor som har sviktet ham, og den som har hindret ham i å vokse mentalt – og som han samtidig lengter etter. Lengselen har ulike lag, der vi kan forstå den primitive lengselen etter gjenforening (symbiosen) som det dypeste laget. Over dette ligger mer modne lag av lengsel som søker mot trygt fellesskap, tilhørighet og noe større enn oss selv. En fellesnevner er lengselen etter å være representert i en annens sinn, og kunne hvile i dette.

Lengsel og vemod

Høststemningen siger inn, det blir mørkere og kaldere i Mummidalen etter hvert som fortellingen skrider fram. Parallelt er det som om alle gjestene går dypere inn i seg selv, i sin uro, ensomhet og savn. Kontakten mellom dem er preget av misforståelser og avstand. De enkelte karakterene er på god vei ut av drømmen om Mummihuset og inn i noe annet, der det er mer utrygt, usikkert og skjørt. Mummidalen er ikke lenger et sted å komme «hjem» til. Det uhjemlige og fraværet av Mummifamilien driver karakterene videre i egen og felles søken. Blikket vendes innover mot dypet og det ukjente. Karakterene fornemmer at noe betydningsfullt finnes her i det ukjente.

Den relasjonelle lengselen må ses i lys av at vårt sinn har en indre verden, som er mer eller mindre bevisst tilgjengelig for oss. Det er i denne verdenen vi finner indre objekter. Disse indre objektene er blitt til i møte med den ytre verden og de menneskene som finnes der. Erfaringene vi gjør med den ytre verden i kombinasjon med vår egen alltid pågående fantasi, farger og forvrenger våre indre objekter like mye som våre indre objekter farger og forvrenger vår opplevelse av verden (Stokkeland, 2011). Mummimamma representerer et idealisert indre objekt som karakterene speiler seg i for dypest sett å finne seg selv. Når Mummihuset i virkeligheten er tomt, kaster det en mørk skygge over det gode indre objektet hos mange av karakterene.

Huset som et hjem er ifølge religionshistorikeren Mircea Eliade et sted som skal imøtekomme vår lengsel etter trygghet, vern, beskyttelse og omsorg (Brunstad, 2003). Vi kan si at huset i Mummidalen dypest sett representerer en moderlig relasjon. Huset blir samtidig noe mer enn dette, det er et symbol på det sted hvor mening og sammenheng skapes. Eliade viser til at huset står i skjæringspunktet mellom det himmelske og det jordiske, mellom det profane og det hellige (Brunstad, 2003). Kanskje har Mummihuset forskjøvet sitt tyngdepunkt fra å være noe trygt og beskyttende til i hovedsak å være et sted der større mening og sammenheng kan skapes.

Karakterene er av ulike årsaker på leting etter fast grunn og nye begynnelse. I stedet blir de overlatt til seg selv og hverandre i den tomme uhjemlige Mummidalen. Da trer blygheten og sjenansen tydeligere fram hos Tofte, klossetheten og tilkortkommenheten hos Hemulen, innelukketheten hos Snusmumrikken, angsten hos Fillifonka, den aldrende ensomheten hos Onkelsulliken og skamløsheten hos Mymlen. Dette gestalter samtidig sider ved oss lesere som er gjenkjennelige. Når disse karakterene kommer sammen oppstår det motstand, de må forholde seg til hverandres annerledeshet, og ensomheten forsterkes. Lengselen er nær knyttet til ensomhet. Selv skrev Jansson i et brev til en venn: «I hvor mange øyne har jeg ikke lest lengsel etter virkelig nærhet, virkelig kontakt ...» (i Karjalainen, 2014, s. 100). Karakterene opplever ikke en slik nær kontakt med hverandre. Det forsterker ensomheten. Samtidig er det som om flere av karakterene blir mer avkledd og sårbare. Vår relasjonelle avhengighet, som et eksistensielt grunnvilkår (Vetlesen & Stänicke, 1999), blir fremtredende her. I fraværet av Mummifamilien blir det tydelig at dette handler om karakterenes indre verden.

Det psykiske liv begynner med adskillelse av det som er godt, og det som er ondt (Klein, 1946). I begynnelsen er det for mye å ta inn at én og samme mor/far kan være den som er kjærlig og glad,

og samtidig er den som svikter og skuffer. Klein kaller dette den paranoide-schizoide posisjon. Denne posisjonen, det primitive og barnlige i oss, kjennetegnes blant annet av omnipotens og idealisering, gode erfaringer blir idealisert og forstørret som et vern mot det vonde. Det kan være fristende å forbli her.

Hos Onkellsulliken ser vi en lengsel etter en som er lik ham selv. Det kommer tydelig fram i hans møte med sitt eget speilbilde. Onkellsulliken misforstår og tror det er en annen, nemlig Stamfaren. Han utforsker sitt forhold til Stamfaren og oppdager til sin fryd at Stamfaren ligner ham i alder, har samme stakk og samme fakter. Onkellsulliken vil gjerne bli bedre kjent med Stamfaren og inviterer ham til fest. Det er både en komedie og en tragedie som spiller seg ut her. Senere blir Onkellsulliken sint på sitt eget speilbilde (som han tror er Stamfaren) og kommer i skade for å knuse det. Onkellsulliken er imidlertid så fastlåst i sin oppfatning av virkeligheten at det ikke skjer noe. Han tror Stamfaren har valgt å gå i hi. Vi kan si at Onkellsulliken stopper opp i sin utvikling til forskjell fra Tofte og flere av de andre. Sammen med Mymlen er det Onkellsulliken som er minst i bevegelse. De synes å ha vanskelig for å lære av erfaring (Bion, 1962/1984)). De minner oss om hvor vanskelig det er å endre mening, og hvor langt vi går for å holde fast på det vi tror på, særlig i møte med store spørsmål som identitet, mening og eksistens.

Klein er tydelig på at etableringen av et godt indre objekt er helt nødvendig for å kunne håndtere det vanskelige og vonde senere i livet (Spillius mfl., 2011). Hvis det gode objekt forblir idealisert, hindres mulighetene for videre mentalt arbeid og utvikling. For at denne utviklingen skal skje, er det avgjørende at barnet kan ta inn den sammensatte virkelighet av godt og vondt, og tillate seg å kjenne på raseriet, hatet og skuffelsen i relasjon til det gode objektet, samtidig som det gode objektet overlever (Brenman, 2006). For Klein (1935) er dette den depressive posisjon. Denne posisjonen, det voksne i oss, handler om forsoning og bearbeidelse av livets realiteter, det innebærer «voksesmerter». Det handler om å ta inn hele virkeligheten i all dens skjønnhet, godhet, heslighet og ondskap. At én og samme person kan være god og svikefull på samme tid. Det å benevne det som en posisjon handler om å erkjenne at det ikke er en endelig mental måloppnåelse, men noe vi strekker oss mot. I *Sent i november* er det som om flere av karakterene kommer i bevegelse. De er på vei mot å ta inn mer av virkeligheten slik den faktisk er. Et sentralt omdreiningspunkt er fraværet av Mummimamma. Det ligger en uro der og «voksesmerter» hos nesten alle karakterene. Vil Mummidalens troll overleve som gode objekter?

Et modent godt objekt er et som svikter, men ikke for mye. Det er det Jansson forsøker å gjøre med Mummimamma. Gjennom å skrive historien om det tomme Mummihuset om høsten med melankolske undertoner, er det ikke lenger mulig for leserne å opprettholde den idealiserte og drømmeaktige forestillingen om Mummidalen. På den måten legger hun til rette for at leserne selv kan konfronteres, slik karakterene blir konfrontert, med sorg, sinne og lengsel. I dette mer melankolske landskapet handler det også om å gjenfinne det tapte gode objektet, et objekt som ikke trenger å bli idealisert, men som tross alt er forbundet med noe godt (Brenman, 2006). Dette har en slående parallell til både foreldreskap og psykoanalytisk psykoterapi. Det må være et godt, nærmest idealisert objekt der i begynnelsen, men for å bli voksen / avslutte terapien trengs det et modent objekt som trer fram med både gode og onde/svikefulle sider.

Hos noen stopper det opp, de lukker seg for den relasjonelle virkelighetens skjørhet. Mymlen er i denne sammenheng gåtefull. Hun framstår som selvtilstrekkelig og uaffisert av det meste. Mest av alt ser Mymlen ut til å være innelukket i sin verden og tilfreds med det. Det er som om de andre ikke er av interesse for henne med mindre de kan være hennes publikum. Har Jansson her skissert en harmonisk figur som er i takt med seg selv og sitt, eller mer en narsissistisk figur? Kanskje er det viktigste at

Mymlen blir en skarp og sannferdig iakttaker av de andre, slik at de trer tydeligere fram. Hun minner oss om det utilgjengelige og lukkede vi alle har noe av. Det er en slående mangel på bevegelse hos Mymlen, hun er seg selv lik, og lar seg derfor ikke berøre av lengselen. Hennes kjølige distanse til verden rundt seg blir samtidig et bilde på en avkoblethet. Innerst inne aner vi at også Mymlen er ensom og lengter, men hun vil aldri innrømme det. Benekting er et primitivt, men effektivt, forsvar som vi alle benytter oss av i større eller mindre grad. Vi kan imidlertid ikke benekte de eksistensielle grunnvilkår ved tilværelsen.

Det eksistensielle

I *Sent i november* ser vi en gradvis synliggjøring av de eksistensielle grunnvilkår i tilværelsen, blant annet den relasjonelle skjørheten, forgjengeligheten og melankolien. For Johannisson (2010) er melankolien knyttet til bortkommenhet, en følelse som ligger bak at flere av karakterene i romanen søker seg tilbake til Mummidalen. Melankolien kan sies å ha en motstridende lengsel i seg. På den ene siden en lengsel som åpner et mentalt tomrom der det er mulig å tenke og føle for seg selv. På den andre siden en lengsel mot det velkjente, friksjonsløse og symbiotiske for å slippe unna ubehaget. Flere av karakterene finner vi fanget i denne motstridende lengselen.

En nærlesning av *Sent i november* viser oss også at veien fra det hjemlige til det u-hjemlige er kort. Det som er hjemlig, har også det u-hjemlige i seg, det tomme Mummihuset blir et bilde på nettopp det. Mange vil hjem til det hjemlige, til det velkjente og trygge, det som alltid har vært. Få vil tilbake til det u-hjemlige, det som er forgjengelig, vemodig, og det som er i ferd med å bli mer ukjent. Vår kapitalistiske konsumkultur bygger opp under en forestilling om at det går an å kjøpe hjemfølelse, pusse opp et «hjem» til en total og endelig trygghet, hvor det u-hjemlige ikke finnes. I Mummikoppene, som er nesten overalt for tiden, er kanskje salgsmagien at de knyttes til noe hjemlig, trygt og godt, der det ikke skjer vonde ting. Det er med andre ord en idealisert versjon av en hjemfølelse som ikke har rot i virkeligheten, en hjemfølelse som er tapt, som kanskje aldri har vært der, en rest fra barndommens rike.

For Jansson var Mummidalen lenge en drømmeaktig tilstand som vernet mot det eksistensielle. *Sent i november* rommer et dypt alvor som tar inn både det relasjonelle og eksistensielle. Den viser hvor viktig det kan være å dvele ved lengselen som en inngang til de dypere spørsmål om oss selv og den verden vi lever i. På den måten blir det mulig å komme i kontakt med livets skjørhet. Konkret ser en det i Filifonkas og Hemulens forsiktige søken etter andre svar på det levde liv. Den eksistensielle lengselen er lavmælt og vanskelig å få kontakt med. Det er fort at vi, i vår travelhet og selvrealisering, dekker over den (Wikström, 2010). *Sent i november* hjelper oss å stoppe opp og å koble oss på denne lengselen.

Litteraturens betydning

All litteratur må ha forbindelseslinjer til det virkelige liv for å ha aktualitet. Det har *Sent i november*. Fortellingen omhandler den tvetydige og sammensatte lengselen, både dens ubevisste, relasjonelle og eksistensielle sider og den sorg, melankoli og uhygge som også følger med. Romanen inviterer oss til en reise fra fantasi til mer virkelighet, fra barn til voksen, fra det fullkomne til det mer ufullkomne. Historien kretser rundt grunntemaer som er allmenne. Den taler til vår tid særlig når det gjelder ensomhet og tomhet.

Det som ligger bak oss, kommer aldri igjen. *Sent i november* er et farvel til Mummidalen. Symbolsk sett er det et farvel til barndommens uskyld og et forsiktig velkommen til voksentilværelsens skjørhet.

Referanser

- Bion, W. R. (1962/1984). *Learning from experience*. Karnac.
- Bleger, J. (2009). *Symbiosis and Ambiguity. A psychoanalytic study*. Routledge.
- Brenman, E. (2006). *Recovery of the Lost Good Object*. Routledge.
- Britton, R. (1998). *Belief and Imagination. Explorations in Psychoanalysis*. Routledge.
- Brunstad, P. O. (2003). *Seierens melankoli. Et kulturanalytisk essay*. Gyldendal Akademisk.
- Grotstein, J. S. (2009). «... *But at the same time and on another level* » *Psychoanalytic Theory and Technique in the Kleinian/Bionian Mode*. Karnac.
- Gullestad, S. E. & Killingmo, B. (2005). *Underteksten. Psykoanalytisk terapi i praksis*. Universitetsforlaget.
- Jansson, T. (1968/2012). *Billedhuggerens datter*. Heinesen forlag.
- Jansson, T. (1970/2008). *Sent i november*. Aschehoug.
- Johannisson, K. (2010). *Melankolske rom. Om angst, lede og sårbarhet gjennom tidene*. Cappelen Damm.
- Karjalainen, T. (2014). *Tove Jansson. Arbeide og elske*. Heinesen Forlag.
- Klein, M. (1935). A contribution to the psychogenesis of manic-depressive states. I (1975) Love, guilt and reparation and other works 1921–1945. *The Writings of Melanie Klein. Vol. I*. Hogarth/Vintage.
- Klein, M. (1946). Notes on some Schizoid mechanisms. I (1975) Envy and gratitude and other works 1946–1963. *The writings of Melanie Klein vol III*. Hogarth/Vintage.
- Spillius, E. B., Milton, J. Garvey, P., Couve, C. & Steiner, D. (2011). *The New Dictionary of Kleinian Thought*. Routledge.
- Stokkeland, J. M. (2011). *Å gi og å ta imot. Donald Meltzers psykoanalytiske tenkning i tradisjonen fra Melanie Klein og Wilfred Bion*. Doktoravhandling, Universitetet i Tromsø.
- Vetlesen, A. J. & Stänicke, E. (1999). *Fra hermeneutikk til psykoanalyse*. Gyldendal.
- Westin, B. (2007) *Tove Jansson. Ord, bild, liv*. Schildts.
- Wikström, O. (2010). *Lengsel, eller Vemodet i finsk tango*. Genesis Forlag.
- Winnicott, D. W. (1971). *Playing and Reality*. Routledge.